

d·i·e

Deutsches Institut für
Entwicklungspolitik

German Development
Institute

Discussion Paper

11/2011

Sürdürülebilir Baraj Yapımı için Çevresel Korumanın Önemi

Türkiye Örnek Olayı

*Waltina Scheumann
Vera Baumann
Anna Lena Mueller
Dennis Mutschler
Sylvia Steiner
Thomas Walenta*

Sürdürülebilir Baraj Yapımı için Çevresel Korumanın Önemi

Türkiye Örnek Olayı

Waltina Scheumann

Vera Baumann

Anna Lena Mueller

Dennis Mutschler

Sylvia Steiner

Thomas Walenta

Bonn 2011

Die deutsche Nationalbibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliografie; detaillierte bibliografische Daten sind im Internet über <http://dnb.d-nb.de> abrufbar.

The Deutsche Nationalbibliothek lists this publication in the Deutsche Nationalbibliografie; detailed bibliographic data is available in the internet at <http://db.d-nb.de>.

ISBN 978-3-88985-540-4

Waltina Scheumann - Siyasal bilimler alanında master, mühendislik alanında doktora sahibi. Berlin Teknik Üniversitesi Çevre Ekonomisi Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yaptı. Dr. Scheumann daha sonra Leipzig'deki Helmholtz Çevre Araştırmaları Merkezi'nde (UFZ) kıdemli araştırmacı olarak görev yaptı, şu anda ise Bonn'daki Alman Kalkınma Enstitüsü'nde çalışmaktadır. Dr. Scheumann'ın suyla ilgili çalışmaları arasında sınır ötesi sularla ilgili işbirliği; tarım alanlarının sulanmasında drenaj ve tuzlanmayla mücadele dahil su yönetimi; büyüyen ekonomilerde (Brezilya, Çin, Hindistan ve Türkiye) ve kalkınmakta olan ülkelerde (Gana, Kamboçya) sürdürülebilir baraj geliştirme politikaları gibi konular bulunmaktadır.

Vera Baumann - 2009 yılından beri Alman Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı Basın ve Halkla İlişkiler Bölümü'nde masa başı değerlendirme görevlisi olarak çalışmaktadır. Lüneburg'daki Leuphana Üniversitesi'nde yüksek lisans yapmıştır ve kalkınma coğrafyası alanında uzmanlaşmıştır. Alman Kalkınma Enstitüsü'nde çalışan genç bir profesyonel olarak Türkiye'deki baraj projelerinde yeniden iskan ve tazminat konularında çalışmaktadır.

Anna Lena Mueller - Proje Müdürü olarak çalıştığı Kreditanstalt für Wiederaufbau (KfW) Kalkınma Bankası'nda sahra altı Afrika'daki yönetim konularıyla ilgilenmektedir. Bundan önce, Alman Kalkınma Enstitüsü bünyesindeki bir genç profesyoneller programı kapsamında Türk baraj projelerinde kamulaştırma ve yeniden iskan konularında araştırmalar yapmıştı. Frankfurt'taki Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi'nde ve Paris'teki Dauphine Üniversitesi'nde uluslararası ekonomi alanında lisansüstü eğitim almıştır.

Dennis Mutschler - Siyasal bilimler ve sosyal antropoloji alanında master yapmıştır. Bonn'daki Alman Kalkınma Enstitüsü'nde çalışan genç bir profesyonel olarak, Dennis Mutschler Türkiye'deki çevre planlama prosedürleri ve araçları konusunda araştırmalar yapmıştır. Dennis Mutschler, 2009 yılından beri Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH bünyesindeki AgenZ departmanında (pazara odaklı konseptler ajansı) Proje Müdürü olarak görev yapmaktadır. Global Yönetim, politik iletişim ve stratejik pazarlama konularında uzmandır.

Sylvia Steiner – 2009'dan beri GIZ, 2011 yılından beri Alman Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı'nda görev yapmaktadır. Kalkınma İdaresi ve Yönetimi konusunda iki farklı üniversitede master yapmıştır (Ruhr Üniversitesi Bochum, Almanya ve Western Cape Üniversitesi, Güney Afrika). Bonn'daki Alman Kalkınma Enstitüsü'nde çalışan genç bir profesyonel olarak, Sylvia Steiner Türkiye'deki çevre planlama prosedürleri ve araçları konusunda araştırmalar yapmıştır. Kısa bir süre önce Alman Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı'nda görev yapmaya başlamıştır.

Thomas Walenta - Uluslararası işletme dalında iki farklı üniversiteden master sahibidir (Viadrina European Üniversitesi, Almanya ve Cordoba Katolik Üniversitesi, Arjantin). Kalkınmakta olan ülkeler ve geçiş ülkeleriyle finansal işbirliği alanında Alman Kreditanstalt für Wiederaufbau (KfW) bankası için çalışmaktadır. Bonn'daki Alman Kalkınma Enstitüsü'nde genç bir profesyonel olarak görev yapan Thomas Walenta, sürdürülebilir baraj inşası ve gelişimi için uluslararası standartların uygulanmasına odaklanan bir Türk çalışma grubunda da görev yaptı. Bu çalışma grubu bünyesinde, Türkiye'nin çok çeşitli yatırım ortamında hidroelektrik enerji ve altyapı gelişimi için planlama ve karar alma süreçleri konusunda araştırma yaptı.

Önsöz

Bu makale, 2009 yılında Türkiye'de Alman Kalkınma Enstitüsü Ülke Çalışma Grubu'nun lisansüstü eğitim programı tarafından gerçekleştirilen ve ana konusu "Sürdürülebilir baraj inşaları için uluslararası standartlar: Türkiye'de baraj uygulamalarına katkı sağlayan dinamikler ve koşullar" olan bir araştırma gezisinin sonuçlarını vermektedir. Üç aylık süre boyunca, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yer alan Atatürk, Birecik, Ermenek, Seyhan, Havran, Yusufeli ve Deriner barajlarında araştırmalar yaptık.

Türkiye'deki su politikasının, baraj konulu tartışmaların ve baraj uygulamalarının kendine has özelliklerinin ve karmaşık yönlerinin anlaşılmasına çalışılması, hepimiz için oldukça heyecan verici ve faydalı bir öğrenme süreci oldu. Bizlere vermiş oldukları desteklerden ötürü su politikası ve su kanunu uzmanlarına, baraj planlaması, çevre, yeniden iskan planlaması ve proje uygulaması konularında yetkili devlet görevlilerine, politikacılara, TBMM üyelerine, danışmanlık hizmetleri ve baraj inşası süreçlerine dahil olan özel sektör temsilcilerine ve baraj tartışmalarında taraf olan hükümet dışı STK'lara şükranlarımızı sunarız.

Bu makalenin ve özellikle Türkçe versiyonun hazırlanmasında taslak versiyonu inceleyerek makalenin geliştirilmesine katkıda bulunan İstanbul Okan Üniversitesi'nden Dr. Ayşegül Kibaroglu'na ve Adana Çukurova Üniversitesi'nden Prof.Dr. Muzaffer Yücel'e de çok teşekkür ederiz.

Değerli fikir ve bilgilerini bizimle paylaşarak tüm çalışma boyunca bizlere destek olan Abdul Kadir Yüksel, Adil Bacak, Adil Sabancı, Adnan Tezcam, Ahmet Duran, Ali Çağlar, Ali Gerçek, Ali Sabuncu, Ayhan Çiftçi, Aytekin Akagün, Bahtiyar Kurt, Başak İşbir, Bülent Gülçubuk, Bülent Selek, Çağlan Ö. Kuyumcu, Çağrıdeniz Eryılmaz, Cihanser İmran-Kuru, Davut Yılmaz, Dursun Yıldız, Elif Ceyda Torcu-Taş, Emine Tamer, Ercan Dansuk, Erkut Ertürk, Franz Haller, Fuat Zafer Ceylan, Gökalp İzmir, Gökhan Orhan, Güçlü Bolat, Gülay Yasin, Gültekin Keleş, Gürdoğar Sarıgül, Haluk Çeribası, Haluk Özdalga, Hasan Basri Avcı, Hasan Çoban, Hasan Saday, Hasan Saybak, Helen Locher, Henk Sterk, Hikmet İçten, Hüseyin Bağcı, Hüseyin Gündoğdu, Hüseyin Tekin, İrfan Aker, İsmail Özdemir, İzlem Öznur Aydın, Johannes Linortner, Kaan Tunçok, Kadir A. Aslan, Levent A. Kendirici, Mehmet Açıkgöz, Mehmet Ali Çullu, Mehmet Şimşek, Mehmet Şükrü Koçoğlu, Meriç Gökalp, Metin Özaslan, Muhettin Aslan, Murat Ataol, Murat Erdoğan, Murat Somer, Mustafa Y. Canbolat, Mustafa H. Aydoğdu, Mustafa Satılmış, Nazife Yıldırım, Nebi Erol Metin, Nizamettin Ataoğlu, Nusret Ugur Koçoğlu, Özdemir Özbay, Özden Bilen, Özgür Çeneli, Özkan Şahin, Refik Akıncı, Şahin Durukan, Şahnaz Tiğrek, Salih Aydemir, Sami Sevinç, Selahittin Aydın, Sevgi Donma, Şenay Özden, Sevilay Topçu, Sibel Kibaroglu, Sinan Aker, Sıtkı Erayolin, Taşkın Öztaş, Turan Çetin, Turan Yılmaz, Uğur Sözkese, Ümit Kobal, Yaşar Karagöz ve Yusuf Sağlam'e de teşekkür ederiz. Burada ismini zikretmeyi unuttuğumuz kişilere de ayrıca teşekkür ederiz.

Anahtar kelimeler

Türkiye'deki baraj projesinin planlaması, Çevresel etki değerlendirmesi, Yasal boşluklar, Halk katılımı, İzleme ve denetleme süreci, Bakanlığın ve bölge müdürlüğün kapasitesi

Özet

Bu yazıda, Türkiye'nin baraj konulu çevre politikalarında yaptığı reformlar ile yerli ve yabancı tarafların (Avrupa Birliği (AB) gibi) yazalar ve uygulamalar üzerindeki etkileri açıklanmaktadır. Söz konusu çalışma, AB ÇED Yönetmeliği'ne uyum sağlamak amacıyla Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Yönetmeliği'nde zamanla yapılan değişikliklerin oldukça önemli gelişmeler ve iyileştirmeler sağladığını ortaya koymuştur. Bu yazı, liberalleşen bir enerji/elektrik sektöründe gerçekleştirilecek bir projenin karar alma sürecinde ÇED'in rolü hakkında görüşler sunmakta, uluslararası finans sağlayıcılar ile yerel aktörlerin Sivil Toplum Kuruluşu'lar, şirketler ve akademisyenler) ÇED çalışmalarının kalitesine verdiği önem konusunda ve Çevre ve Orman Bakanlığı'nın ve Bölge Müdürlüklerin denetim ve izleme kapasitesi hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca, karar alma sürecinde kamu yararlarına önem verilip verilmediğini incelemekte, doğal kaynakların korunması hususunda ulusal yasaların zayıf kaldığı noktalara dikkat çekmektedir. Diğer bazı eksikliklerin yanı sıra, yasal boşluklar da büyük baraj projelerinin ÇED Yönetmeliği gereksinimlerinden muaf kalmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, incelenen büyük baraj projeleri Türk toplumunun daha kuşkucu bir noktaya geldiğini ve adil olmayan yeniden iskan uygulamaları, çevresel nedenler ve kültürel nedenlerle baraj projelerine karşı çıkmaya başladığı görülmüştür.

Bu yazı, 2009 yılında Alman Kalkınma Enstitüsü Ülke Çalışma Grubu tarafından Türkiye'de yapılan araştırma ve inceleme gezisinin sonuçlarını ortaya koymaktadır. Üç aylık çalışmamız boyunca pek çok barajı gezdik (Atatürk, Birecik, Ermenek, Seyhan, Havran, Yusufeli, Deriner), baraj planlaması, çevre planlaması, yeniden iskan planlaması ve proje uygulamasıyla ilgilenen devlet görevlileriyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) üyeleriyle, özel sektör temsilcileriyle ve baraj tartışmalarına katılan Sivil Toplum Kuruluşu'lar ile görüştük.

İçindekiler

Kısaltma

1	Giriş	1
2	Su kaynaklarının geliştirilmesi ile çevrenin korunması arasındaki dengenin sağlanması	2
3	Türkiye'nin Avrupa Birliği ÇED Direktifi'ne uyum süreci	3
4	Baraj projeleri için ÇED gereksinimleri: yasal boşluklar	5
5	Korunan alanları ve doğal kaynakları etkileyen baraj projeleri	9
6	Proje kararlarının verilmesinde ÇED'in rolü	10
7	Halkın katılım hakkı	12
8	ÇED sürecinde STK girişimleri	13
9	Uluslararası ÇED süreçlerinin daha etkin izlenmesini ve koruyucu önlemlerin sıkı şekilde uygulanmasını talep ediyor	14
10	İzleme ve denetleme süreci	15
11	Bulgular ve öneriler	15

Referanslar

19

Kutular

Kutu 1: ÇED Yönetmeliğine göre (2008)	3
Kutu 2: ÇED temel aşamaları (Yönetmelik, 2008)	4
Kutu 3: Özel yatırım modellerinde ÇED	11
Kutu 4: 2010'dan itibaren proje karar alma sürecinde ÇED	11

Tablolar

Tablo 1: Barajlar için ÇED kriterleri (2003 ve 2008)	6
Tablo 2: İncelenen baraj projeleri hakkında teknik bilgiler (kendi araştırmalarımız)	8

Kısaltma

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ÇED	Çevresel Etki Değerlendirmesi
DSİ	Devlet Su İşleri
EİE	Elektrik İşleri Etüt İdaresi
EPDK	Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
GAP	Güney Doğu Anadolu Projesi
GSMH	Gayrı Safi Milli Hasıla
GWh	Gigawatt/saat
kWh	Kilowatt/saat
MW	Megawatt
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)
SÇD	Stratejik Çevre Performans Değerlendirmesi
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meçlisi
TSKB	Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası
UNECE	BM Avrupa Ekonomik Komisyonu (UN Economic Commission for Europe)
WWF-Turkey	Dünya Yaban Hayatı Koruma Derneği, Türkiye (World Wide Fund for Nature Turkey)

1 Giriş

Su arzı ve hidroelektrik enerji üretimi bakımından barajlar Türkiye'nin ekonomik ve sosyal kalkınmasında önemli bir rol oynar. Örneğin hidroelektrik enerji üretimi, karbon emisyonu bakımından fosil yakıtlara göre daha az kirletici olduğundan Türkiye'nin iklim değişikliğinin etkilerini azaltma stratejilerinde önemli role sahip yerel enerji kaynağıdır. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ) bu gerçeği şöyle özetliyor: “(...) hidroelektrik enerji çevre dostudur, temizdir, yenilenebilirdir, yüksek talepleri karşılayabilir, çok verimlidir (%90'ın üzerinde), yakıt gideri yaratmaz, enerji fiyatlarında denge yaratır, uzun bir kullanım döngüsüne sahiptir (200 yıl), maliyetini karşılama süresi kısadır (5–10 yıl), işletim giderleri azdır (yaklaşık 0,2 sent/kWh) ve tamamen doğal (...) bir enerji kaynağıdır.”¹

Bununla birlikte, yüksek gelişim potansiyeline rağmen barajların cazibesi (hidroelektrik) herkes tarafından benimsenmemiştir (Caspary 2007). Diğer taraftan tüm siyasi otoriteler, Türk halkı ve hatta hükümet dışı kuruluşlar barajlar aracılığıyla su ve elektrik konusundaki arz talep dengesizliğini gidermeyidesteklemektedirler. Çeşitli enerji kaynaklarının çevre ve özellikle halk sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri bu konudaki eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin baraj politikaları son dönemlerde ulusal ve uluslararası medyada yoğun bir şekilde² gündeme gelmiştir. Örneğin, hükümet dışı uluslararası kuruluşlarca desteklenen yerel muhalefet sonucunda uluslararası konsorsiyumun tüm mali kaynakları çektiği Ilısu Barajı diğer bazı konuların yanı sıra çevreye ve halka olan zararlı etkileri gündeme getirmiştir.

Mart 2009 tarihinde İstanbul'da düzenlenen Dünya Beşinci Su Forumu'nda konuşan DSİ Genel Müdürü Doğan Altınbilek, büyük barajlarla ilgili süregelen tartışmalarla ilgili görüşlerini dile getirdi: “Barajlarla ilgili tüm dünyadaki tartışmalara verilecek yanıt ‘Evet’ ya da ‘Hayır’ değil, akıllı planlama ve uygulama olmalıdır.” Baraj karşıtlarının ifade ettiği gibi büyük barajların nehir akışlarını kestiğini, sulak alanları olumsuz etkilediğini ve binlerce insanın evlerini ve topraklarını bırakarak başka yerlere göç etmek zorunda kalmasına neden olduğunu kabul etsek bile, baraj projelendirmelerinin planlama, inşaat ve işletim aşamalarında çevresel ve sosyal endişelere yeterince önem verilebileceği gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir.

Bu makalede, çevreyle ilgili konuların baraj projelerinin planlama safhasına ne ölçüde dahil edildiği incelenmektedir.³ Makalede, Türkiye'de baraj inşaatları sırasında ağaçların kesilmesi ve Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) uygulamalarıyla ilgili süreç değişimleri irdelenmiştir. Makalede ayrıca ÇED raporlarının yayımlanıp yayımlanmadığı, halkın ÇED sürecine etkin katılım katılmadığı, ÇED raporlarının doğal yaşam alanlarının korunmasına katkı sağlayıp sağlayamadığı ve proje sahipleri tarafından uygulanması taahhüt edilen koruma önlemlerinin ne şekilde denetlendiği de incelenmiştir. Yusufeli ve Ilısu barajlarının resmi internet sitelerinde yayımlanan ÇED raporları dışındaki ÇED raporları, ÇED onay dokümanları ve izleme raporları kamuya açık olmadığından, bu

1 <http://www.dsi.gov.tr/english/service/enerjie.htm>. Erişim: 16 Mayıs 2008.

2 Kaynak: Hürriyet, Radikal, Taraf ve Zaman.

3 Bu makale Şubat-Mayıs 2009 arasında yapılan bir çalışmaya dayanılarak hazırlanmıştır (Scheumann et al., 2011'de yayımlanacak). İstimlak ve yeniden iskan konuları da söz konusu çalışmada incelenmiş olup, bu makaleye dahil edilmemiştir.

makalede kullanılan bilgiler çeşitli dokümanların ve araştırmaların incelemesi ile uzmanlarla yapılan röportajlar sonucunda elde edilmiştir.⁴

2 Su kaynaklarının geliştirilmesi ile çevrenin korunması arasındaki dengenin sağlanması

Türkiye hızlı ve dinamik bir değişim sürecinden geçmektedir ve hızlı kalkınma ile çevrenin korunması arasında denge sağlamakta güçlük çekmektedir. 2008 yılında yayımlanan *Organisation for Economic Co-operation and Development* (OECD) raporunda bu durum belirtilmektedir (OECD 2008, 14):

“Türkiye, ekonomik büyümenin çevresel ve sosyal kalkınmayla birlikte yürütülmesi konusunda güçlüklerle karşılaşmaktadır (...) Geleceğe bakıldığı zaman, çevresel sorunların aşılması için ülkenin şunları yapması gerektiği görülmektedir... (i) çevresel politikaları ve bunların uygulanmasını güçlendirmek ...; (ii) çevresel kaygıların ekonomik ve sektörel kararlara entegrasyonunu sağlamak (...).”

Ülkenin yüksek nüfusu ve kentsel büyüme hızı nedeniyle, pek çok bölgede mevsimsel ve hatta sürekli su sıkıntıları yaşanmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin enerji talebi her yıl %6-8 arasında artmakta, kişi başına enerji tüketimi ise OECD ülke ortalamasının %20 kadar altında kalmaktadır. Bir hükümet yetkilisinin sözlerine kulak verelim: *“Mevsimsel, hatta bazı bölgelerde sürekli su ve enerji sıkıntısının yaşandığı Türkiye, sürekli, yüksek kaliteli ve güvenilir enerji üretmek amacıyla çevresel etkileri de göz önünde bulundurarak gereken yatırımları yapmalıdır”* (Mine 2001, 1).

Ulusal enerji piyasasında 1980'li yıllarda başlayan, 2001 Enerji Piyasası Kanunu ve 2005 Yenilenebilir Enerji Kanunu ile ivme kazanan ve hidroelektrik üretimini de kapsayan liberalleşme ve serbestleşme süreciyle Türk hükümeti henüz kullanılmamış potansiyelin hızla açığa çıkarılması için özel yatırımcıları ve finans kuruluşlarını yatırıma davet etmiştir. Planlama, finansman, inşaat ve işletim faaliyetlerinin sadece kamu tarafından gerçekleştirildiği klasik yatırım modelinin yerini hidroelektrik santrallerinde ve çok amaçlı barajlardaki hidroelektrik bileşen gibi konularda *Anahtar teslimi, Yap-İşlet-Devret* ve *Ruhsatlandırma* gibi özel yatırım modelleri almıştır. Bununla birlikte, kamu sektörünün de içme su temini ve sulama amacıyla barajlara yatırım yapmaya devam edeceği tahmin edilmektedir.

Türkiye'de elektrik ve su temini konularındaki arz-talep dengesizliğinin giderilmesinde barajlara oldukça önem verilmektedir. Mart 2009 itibariyle 260 büyük 413 küçük baraj faaliyette olup, 146 baraj da (63 büyük, 83 küçük) yapım ya da planlama aşamasındadır (DSİ 2009, 22). Hidroelektrik santraller tek başına değerlendirildiğinde ise rakamlar daha da⁵ çarpıcıdır: 2009 itibariyle 172 santral faaliyette,⁶ 148 santral yapım aşamasında, 1.418 santral ise planlama aşamasındadır (DSİ 2009, 31). DSİ Genel Müdürlüğünün

4 Ilisu Barajı için: http://www.dsi.gov.tr/ilisu/ilisu_yyp_eke.pdf; http://www.dsi.gov.tr/ilisu/coe_posts.htm; Yusufeli Barajı için: <http://www.ilisu-wasserkraftwerk.com>; http://www.dsi.gov.tr/english/yusufeli_report.htm. Erişim: 8 Nisan 2010.

5 Bunlara, su depolayan barajlar ve nehir akışını kullanan projeler dahildir.

6 DSİ'ye göre, 24 barajın toplam üretim kapasitesi 100 MW'ye eşit veya üzerindedir. www.dsi.gov.tr/ Erişim: 23 Mart 2010.

hesaplamalarına göre, faaliyetteki barajların Gayrı Safi Milli Hasıla (GSMH)'ye katkısı %39,1 düzeyindedir (WCD 2001). Toplam hidroelektrik enerji potansiyeli 433.000 GWh/yıl olsa da, bunun sadece 216.000 GWh/yıllık kısmı teknik açıdan, 127.381 GWh/yıllık kısmı ise ekonomik açıdan uygulanabilir (DSİ 2009). 2009 itibariyle hidroelektrik enerji üretimi 47.871 GWh/yıl olarak gerçekleşmiş olup, söz konusu üretim potansiyelinin yalnızca 1/3'lük kısmının gerçekleştirilebildiği görülmektedir. Bu oran, %86'ya ulaşan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi OECD ülkeleriyle karşılaştırıldığında çok düşüktür.⁷ Türk hükümeti açısından bakıldığında, mevcut potansiyelin bunun çok ötesinde olması ve ülkeye büyük faydalar sağlayacak olması nedeniyle büyük barajların inşası programının ne kadar anlamlı olduğu görülebilir.

3 Türkiye'nin Avrupa Birliği ÇED Direktifi'ne uyum süreci

Türkiye'de 1983 tarihli Çevre Kanunu'nun ve ilgili yönetmeliklerin yürürlüğe girmiş olması (1983 tarihli Milli Parklar Kanunu, 1988 tarihli Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği ve 1993 tarihli Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği gibi) çevrenin doğanın korunmasına verilen önemin artmakta olduğunu göstermektedir. Farklı sektörleri aynı anda etkileyen bir yapıya sahip olması nedeniyle, ÇED Yönetmeliğinin yürürlüğe girmesi aralarında barajların da bulunduğu alt yapı projelerinde çevresel kriterlerin de planlama ve karar alma sürecine dahil edilmesine katkı sağlayan önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu Yönetmelik, alt yapı projelerinden kaynaklanan çevresel, sosyal ve kültürel etkilerin sistematik olarak değerlendirilmesini gerekli kılan önemli bir planlama aracı olup, proje sahipleri tarafından uygulanması gereken olumsuz etkileri gidren/azaltan önlemlerin de ana hatlarını çizmektedir.

Bununla birlikte, genel kanının aksine ÇED çevrenin ve doğanın korunmasını garanti eden mucizevi bir araç da değildir. Gerçekleştirilmesi planan proje temelinde korunması gerekli çevre öğelerini belirleyen ve bunların korunması için önlemler geliştiren ulusal bir yönetmelik kimliği ile sınırlıdır. Yasal koruyuculuğun yetersiz kalması halinde ÇED yasal açıkların yerini dolduramamaktadır. Örneğin sulak alanların, doğal hayatın, floranın ve faunanın korunması ÇED'in atıfta bulunması gereken ilgili yönetmeliklere tabidir (bkz. Kutu 1).

Kutu 1: ÇED Yönetmeliğine göre (2008)

(1) ÇED Komisyonları ÇED nihai raporlarını, halkın görüşlerini ve olumsuz etkilerin giderilmesive/veya azaltılması için önlemleri değerlendirir.

Bu değerlendirmede ulusal kanunlar (Milli Parklar Kanunu, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Sulak Alanların Kontrolü Yönetmeliği, Yaban Hayatı Koruma ve Yaban Hayatı Geliştirme Sahaları ile İlgili Yönetmelik) ve uluslararası anlaşmalar (deniz kaplumbağaları üreme alanları, tehlike altındaki deniz canlıları, Ramsar Anlaşmasıyla belirlenen sulak alanlar) temel alınmıştır.

(2) ÇED Komisyonları Çevre ve Orman Bakanlığına⁸ bilgi ve tavsiyeler verir, Bakanlık da buna uygun olarak projelere çevresel uygunluk raporu verir ya da vermez.

7 OECD tahminlerine göre sadece Kanada ve Türkiye sahip oldukları potansiyeli tam anlamıyla kullanamamaktadır (IEA 2008, 19).

8 Çevre ve Orman Bakanlığı, 04.07.2011 tarih 27984 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı olmuştur.

Ancak ÇED Raporu, "...önemli kararların verilmesinden ve projelerin uygulanmaya başlamasından önce söz konusu projenin biyofiziksel, sosyal ve diğer açılardan uygun olup olmadığını belirlemek, öngörmek, değerlendirme ve olası olumsuz etkilerinin giderilmesini sağlamak için kullanılan temel araçtır." (IAIA 2010) Karar alıcıları projenin sadece ekonomik açıdan değil, çevreye etkileri açısından da değerlendirilmesini sağlayan bir denge kurabilmelerini sağlayacak şekilde bilgilendirir. Türkiye'de kamunun baraj inşası projelerinde karar alma mekanizmasına katılabilmesini sağlayan tek kurumsallaşmış araç konumundadır.

Yürürlüğe girdiği 1993 yılından beri, ÇED Yönetmeliğinin⁹ ilgili Bakanlık tarafından sürekli revize edilerek geliştirilmiş ve 1985 tarihli Avrupa Birliği (AB) ÇED Yönetmeliğinin (85/337/EEC) ve ekleriyle uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır. Bugüne kadar yapılan dört revizyon (1997, 2002, 2003, 2008), çevre kanunlarının AB müktesebatına uyum süreci kapsamında gerçekleştirilmiştir (ÇED Yönetmeliğinin genel yapısı Kutu 2'de açıklanmıştır).¹⁰

Kutu 2: ÇED temel aşamaları (Yönetmelik, 2008)
<p>Çevre ve Orman Bakanlığı, ÇED ve Planlama Genel Müdürlüğü birimiyle ÇED'le ilgili yetkili otorite olup, konuyla ilgili diğer hükümet birimleriyle koordine şekilde çalışmaktadır (Sağlık Bakanlığı, Tarım Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, vd.). ÇED Genel Müdürlüğü proje geliştiriciden uygulama dosyasını alıp onayladıktan sonra bir komisyon kurar. Bu komisyon, ilgili kuruluş ve organizasyonların temsilcilerinden, Bakanlık yetkililerinden ve proje sahibinden oluşur ve gerekiyorsa uzmanlar, meslek kuruluşları, sendikalar, sivil toplum kuruluşları vs. bu komisyonun toplantılarına üye sıfatıyla davet edilebilir. Komisyonun görevi bir görev tanımı oluşturmak ve bu görevlerin yerine getirilip getirilmediğini değerlendirmektir.</p> <p><i>İnceleme (ÇED öncesi):</i> Ek I'de bildirilen projeler için ÇED raporu zorunluysen, Ek II'deki projeler "ÇED gereklidir" veya "ÇED gerekli değildir" şeklinde bir ön incelemeye tabi tutulur. Ek I projeleri Bakanlığa bağlı Genel Müdürlük tarafından yönetilir. Ek II projelerinin incelenmesi Bakanlığın Bölge Müdürlükleri tarafından yürütülebilir, ancak bölgesel kapasite sınırı nedeniyle sıklıkla Genel Müdürlük tarafından yürütülmez.</p> <p><i>Kapsamın belirlenmesi:</i> Bir ÇED raporu gerekli olduğunda, çevresel, sosyal ve kültürel etkiler bakımından önemli olan hususlar kapsamın belirlenmesi aşamasında ele alınır. Buna göre, daha önce yapılmış olan görev tanımı aracılığıyla hem proje sahibinin hem de yetkili mercinin uyması gereken değerlendirme kapsamı belirlenir. Kamu katılımı da bu aşamada gerçekleşir.</p> <p><i>Gözden geçirme:</i> Proje sahibinin hazırladığı raporun görev tanımına uygun olup olmadığı komisyon tarafından kontrol edilir ve bir aykırılık tespit edilmezse rapor komisyon tarafından değerlendirilerek zararlı etkinin azaltılması önlemleriyle birlikte Bakanlığa sunulur. Bunun yapılmasından önce kamunun görüşlerini almak için halka açıklanır.</p> <p><i>Karar alma:</i> Komisyon raporu ve kamu tarafından belirtilen görüşler değerlendirildikten sonra Bakanlık projeye ya çevresel uygunluk ("ÇED raporu olumlu") kararını verir veya projeyi reddeder ("ÇED raporu olumsuz"). Çevresel uygunluk raporu yetkili mercii tarafından bildirilen koşullara bağlıdır.</p> <p><i>İzleme:</i> Olumlu bir ÇED raporunda bildirilen yükümlülüklerin yerine getirilip getirilmediği yetkili mercii tarafından izlenir ve yasalara göre raporların proje sahibi ya da operatör tarafından sunulması gerekir.</p>
<p>Daha fazla ayrıntı için bkz. Innanen (2004), Coşkun (2005) ve OECD (2008).</p>

9 Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği, 9 Ağustos 1983 tarihli ve 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 10. maddesi uyarınca hazırlanmıştır.

10 AB çevre müktesebatı, AB üyesi devletler tarafından çıkarılması gereken çevreyle ilgili tüm AB yönetmeliklerini açıklamaktadır.

Türkiye'nin AB üyeliği adaylığının başladığı 1999 yılında ve AB'nin Türkiye'yle müzakerelere başladığı 2001 yılında süreç hız kazanmıştır. Türkiye'nin 1998 tarihli Ulusal Çevre Eylem Planı ve 2001 tarihli AB Müktesebatı Ulusal Uyum Programı uzun dönemli AB üyeliği sürecinin gerekli kıldığı çevre standartlarını ve yönetmeliklerini karşılamaya yöneliktir ve Türkiye bunu ulusal bir öncelik addetmektedir (Innanen 2004, 143; İzci 2005).

AB üyelik sürecinin atıfta bulunduğu Türkiye'yle ilgili İlerleme Raporunun Çevre konulu faslında (2007) belirtilen önceliklerden biri de, AB ÇED Yönetmeliğinin Türkiye'deki yasal düzenlemelere yansıtılmasıydı. Avrupa Birliği'nin yıllık İlerleme Raporlarında bu konuyla ilgili olarak önemli ilerlemeler kaydedildiği bildirildi. 2007 İlerleme Raporu'nda özellikle şunlara vurgu yapıldı:

“Türkiye, su sektörüyle ilgili alt yapı yatırımlarının (barajlar gibi) AB su müktesebatına uygun bir şekilde yapılmasını temin etmelidir¹¹ (...)”
(Avrupa Komisyonu 2007, 24).

2009 İlerleme Raporu'nda, AB ÇED Yönetmeliği *“ulusal kanunlara büyük ölçüde yansıtılmıştır. Bununla birlikte, kamu ve sınır ötesi danışmanlık konusunda zayıf kalınmıştır. (...) Türkiye, Espoo¹² ve Aarhus¹³ Anlaşmalarına taraf değildir.”* (Avrupa Komisyonu 2009, 81) Yıllık İlerleme Raporlarında, Türkiye'nin çevresel korumanın diğer politik alanlara entegre edilmesi ve yeni yatırımların AB çevre müktesebatına uygun şekilde yapılması konusunda henüz yolun başında olduğu da bildirilmiştir. Avrupa Komisyonu, *“doğanın korunmasına yönelik bir ilerleme kaydedilmemiştir”* şeklinde bir görüş bildirmiştir (Avrupa Komisyonu 2009, 82). Komisyon ÇED uygulanmasında ve hayata geçirilmesinde zayıflıklar bulunduğu konusundaki endişelerini defalarca Türk Hükümeti'ne bildirmiş özellikle vurgulanmış ve politikalardan, planlardan ve programlardan gelen katkı sağlayıcı ve sinerjik etkileri değerlendiren bir araç olan Stratejik Çevre Performans Değerlendirmesi (SÇD) hakkında AB Yönetmeliğinin Türkiye'deki yasal düzenlemelere dahil edilmesini istemiştir. 2008 OECD Türkiye Çevresel Performans Değerlendirmesinde ise, *“projelerin çevresel etkilerinin değerlendirilmesiyle ilgili çerçevenin güçlendirildiği ve politikaların stratejik çevresel değerlendirmelerinin entegrasyonu konusunda adımlar atıldığı”* belirtilmiştir (OECD 2008, 22). Ancak bugüne kadar SÇD Yönetmeliği yürürlüğe girememiştir.

4 Baraj projeleri için ÇED gereksinimleri: yasal boşluklar

Türkiye'de barajlar 1993 tarihli ilk ÇED Yönetmeliğinden beri ÇED şartlarına tabi olmuştur. Barajlarla ilgili 1993 hükümleri nispeten yumuşakken, zamanla daha katı kriterler uygulanmaya başladı. Aralık 2003 tarihli ÇED Yönetmeliği Temmuz 2008'de yapılan revizyonla karşılaştırıldığında, daha önce 100 milyon metreküp ve üzeri barajlar ile 50 MW ve üzeri nehir tipi santrallerin ÇED raporu yapım koşulu Ek I'de artık 10 milyon metreküp ve üzeri hacme sahip barajlar ile 25 MW ve üzeri nehir barajı

11 AB su müktesebatı, ağırlıklı olarak AB Su Çerçeve Anlaşması, Kentsel Atık Su Yönetmeliği ve Suyun Tarımsal Kaynaklı Nitrat Zehirlenmesine Karşı Korunması Yönetmeliğinden oluşmaktadır.

12 UNECE Sınırşan Boyutta Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi, 1991.

13 UNECE Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi, 1998.

projelerinde ÇED raporunun zorunlu hale getirildiği görülmektedir (bkz. Tablo 1). Bu da AB Yönetmeliği, Ek I'e (15.) uygundur: “Tutulan veya depolanan ilave su hacimlerinin 10 milyon metreküpü aştığı, su tutmak veya kalıcı olarak depolamak için tasarlanmış barajlar ve diğer yapılar”. Ek II (g) ise şu ifadeleri içerir: “Su tutmak ya da uzun süreli depolamak amacıyla tasarlanmış barajlar ve diğer yapılar (Ek I'e dahil edilmeyen projeler).”¹⁴

Tablo 1: Barajlar için ÇED kriterleri (2003 ve 2008)				
Tipi	Ek I (2008)	Ek II (2008)	Ek I (2003)	Ek II (2003)
Depolama havuzlu baraj	10 milyon metreküp ve üzeri havuz hacmine sahip barajlar	5 milyon metreküp ve üzeri havuz hacmine sahip barajlar	100 milyon metreküp ve üzeri havuz hacmine veya 15 km ² ve üzeri havuz yüzey alanına sahip barajlar	10 milyon metreküp ve üzeri havuz hacmine sahip barajlar veya 1 km ² ve üzeri havuz yüzey alanına sahip barajlar
Nehir üzeri barajlar	25 MW ve üzeri	0,5 MW ve üzeri	50 MW ve üzeri	10 MW ve üzeri

Kaynak: Enerji Dünyası 2008, 46

Çevre ve Orman Bakanlığı'nın web sitesindeki bilgilere göre (2009), ÇED Yönetmeliğinin yürürlüğe girdiği 3 Aralık 1993 tarihi ile¹⁵ 18 Mart 2010 tarihi arasında 75 baraj projesi ÇED onayı almıştır.¹⁶ Bu sayı ile 1991–2008 arasında inşa edilen barajların sayısı karşılaştırıldığında (toplam 92 baraj¹⁷), inşa edilmekte olan 17 barajın ÇED raporu alamadığı görülmektedir. Bunun birlikte, barajların kapasitelerinin (havuz hacmi, havuz yüzey alanı ve üretim kapasitesi) ÇED gereksinimlerinin altında mı kaldığı ya da bu barajlar için ÇED raporu verilip verilmediği konusunda bir bilgi yoktur.

ÇED Yönetmeliğinin 3. Geçici maddesi ile 7 Şubat 1993 tarihinden önce yapımı için onay alan projeler ÇED süreci dışında tutularak, Türkiye'deki baraj projeleri için ÇED raporu hazırlama zorunluluğu kaldırılmıştır.¹⁸ Ancak bu madde 14.04.2011 tarihinde değiştirilerek, EK I'deki projeler 17.07.2015, EK II'deki projeler 17.07.2013 tarihine kadar ÇED sürecinden muhaf tutulmuştur.

14 <http://ec.europa.eu/environment/eia/full-legal-text/9711.htm>. Erişim: 24 Mart 2010.

15 74 proje çevresel uygunluk belgesi almış (“ÇED raporu olumlu”), bir proje ise alamamıştır (“ÇED raporu olumlu”).

16 <http://www2.cedgm.gov.tr/dosya/cedsonuckarar/cedsonuc.htm>. Erişim: 22 Mart 2010.

17 <http://www.dsi.gov.tr/>. Erişim: 21 Kasım 2008.

18 TC Türkiye Cumhuriyeti, Resmi Gazete No: 26939, 7 Temmuz 2008, Geçici Madde 3 (1): “7 Şubat 1993 tarihinden önce uygulama projeleri onaylanmış veya çevre mevzuatı ve ilgili diğer mevzuat uyarınca yetkili mercilerden izin, ruhsat veya onay ya da kamulaştırma kararı alınmış veya yatırım programına alınmış veya mevzi imar planları onaylanmış projelere ve bu tarihten önce üretim ve/veya işletmeye başladığı belgelenen faaliyetlere bu Yönetmelik hükümleri uygulanmaz [...]” AB ÇED Yönetmeliği de, “milli savunma amacına hizmet eden” projeleri (Madde 1 (4)) ÇED gereksinimlerinden muaf tutmaktadır. “bilgi sağlama amaçlı olanlar dahil” yasal bir işlemle elde edilmiş Yönetmelik hedefleri de ayrıca muaf tutulmuştur (Madde 1 (5)).

Planlaması ve onaylanması Yönetmeliğin yürürlüğe girme tarihinden önce tamamlanan veya inşası bu tarihten kısa bir süre sonra başlayan projelerin ÇED sürecinin dışında tutulması kabul edilebilir (örneğin Birecik barajının yapımına 1994'te başlanmıştır). Diğer taraftan, çoğu zaman baraj projelerinin nehir yatağı çalışmaları, proje fizibilite çalışmaları, projelendirme, onay ve master plan hazırlanması ile finansman temininden sonra inşaatın başlaması süreçleri uzun zaman alır. Büyük barajlar için finansman temini çok zor hatta bazen mümkün olmadığından (Yusufeli ve Ilısu gibi) baraj inşası 10–20 yıl sürebilir. Şu an itibarıyla, proje sahibi söz konusu hükümleri karşılamayan durumlarda kolayca Geçici 3. Maddeye başvurabilir, ancak inşaatın henüz başlamadığı durumlar için Madde 3 artık meşru olmayan pek çok muafiyet için geniş bir alan bırakmaktadır.

Bakanlık onayına tabi muafiyetler tartışma konusudur ve çok sayıda vatandaş ya da sivil toplum örgütü Bakanlığa Geçici 3. Maddeye başvurduğu için pek çok defa dava etmiştir. Buna bağlı mahkeme kararlarından birinin sonucu olarak¹⁹, 1971 yılında Milli Park ilan edilen Munzur Vadisindeki Konaktepe Barajının inşası durdurulmuştur. Temmuz 2005 tarihindeki mahkeme kararı, projenin uygulama tasarımının (yukarıda bahsedilen muafiyet imkanlarından biri) muafiyet fırsatlarından yararlanılabilecek Şubat 1993 tarihinden önce hazırlanmış olması nedeniyle Geçici 3. Maddenin bu projeye uygulanamayacağına hükmetmiştir. Mahkeme, projenin bir Milli Park sınırları içinde olması ve ÇED raporunun bulunmaması nedeniyle yasal sürece uygun olmadığına hükmetmiştir. Bu karar, baraj ve hidroelektrik santralının dizaynının 1984'te (ÇED Yönetmeliğinin yürürlüğe girme tarihinden önce) tamamlandığını belirten Danıştay²⁰ tarafından bozulmuştur. Bununla birlikte, uluslararası finansörlerin talebi üzerine Dünya Bankası standartlarına uygun bir ÇED raporu hazırlanmasına da hükmetmiştir.²¹ Konaktepe barajı ve hidroelektrik santralının lisansı 28 Ocak 2010 tarihinde Konaktepe Electricity Generation A.Ş. firmasına verilmiştir (Tigrek 2010). Yerel halk ise konuyu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne taşımaya çalışmaktadır. Benzer bir olayda, 1999 yılında Trabzon İdari Mahkemesi Doğu Karadeniz Bölgesindeki Kaçkar Dağlarındaki bir Milli Park olan Fırtına Nehri Vadisinde yapılması planlanan ve beş baraj, üç su yönlendirme bendi ve on hidroelektrik santralinden oluşan büyük bir hidroelektrik projesi için verilen ÇED onayını ve Bakanlık iznini iptal etmiştir (Coşkun 2005, 62). 2001 yılında ise Danıştay Fırtına Vadisini inşaata tamamen kapatmıştır.

Her açıdan büyük bir baraj projesi olan Çoruh Nehri Yusufeli Barajı'nın keşif çalışmasının (1969), master planının (1982), fizibilite çalışmasının (1986) ve nihai projelendirmesinin (1990) ÇED Yönetmeliğinin yürürlüğe girdiği tarihten önce yapıldığını belirten Türk yetkililer, bu proje için ÇED Yönetmeliğinin uygulanabilir olmadığına karar vermişlerdi. 1990'lı yıllarda, DSİ tarafından Fransız, İngiliz, Belçikalı ve İspanyol özel şirketlerden oluşan Spie Batignolles konsorsiyumuna inşaat ruhsatı verildi. 2008 yılında ise Yusufeli Barajı yatırım planına dahil edildi. Şubat 2009'da Türk hükümetinin kesin proje için firmalara çağrıda bulunduğu ihaleyi Türk mühendislik ve danışmanlık şirketi DOLSAR kazandı. Ancak proje için finansman temin edilemediğinden inşaat çalışmaları başlayamadı. Kredi vermesi umulan ihracat kredisi kuruluşlarının talebi üzerine DOLSAR tarafından bir ÇED çalışması yapıldı. Yusufeli Barajı'nın nehir akış düzeni ve bölgesel

19 Çevre Kanunu ve ÇED Yönetmeliği, idari temyiz adımlarının neden olduğu yükten bıkarak ÇED onayı sürecinde alınan kararlardan memnun olmayan herkesin yasal yollara başvurabilmesini mümkün kılmıştır (OECD 2008, 167).

20 Danıştay, verdiği karar nihai olan ve bu kararla ilgili başka hiçbir mahkemeye temyize gidilemeyen en yüksek idari mahkemedir.

21 İstanbul Su Mahkemesine göre bir ÇED raporu alınmamıştır (2009).

ekosistem üzerinde önemli olumsuz etkiye sahip olacağı öngörüsünde bulunuldu: Çoruh Vadisi Doğal Hayatı Koruma Alanının 1.460 hektarlık bölümü (toplam 23.200 hektarlık araziden) sular altında kalacaktı (Encon 2006, ES23) ve bölgeye özgü pek çok canlı türü bundan çok olumsuz etkilenecekti. Şimdi ise ÇED raporunun sonucunda DSİ bu türlerin nasıl korunacağına yönelik bir araştırma yapıyor. Bölgeye özgü yaban keçisi türleri ile tehlike altındaki iki balık türünün korunması amacıyla balık yollarının koruma altına alınması planlanıyor.

Tablo 2: İncelenen baraj projeleri hakkında teknik bilgiler (kendi araştırmalarımız)		
Baraj projesi özellikleri	ÇED	Açıklamalar
<i>Birecik Barajı</i> 1994-2001 Hidroelektrik: 672 MW Hacim: 1.22 milyar metreküp Havuz yüzey alanı: 56 km ²	ÇED sürecinden muaftır	Faaliyet başladıktan sonra DSİ-STK işbirliğiyle kelaynak kuşlarının korunması. 1987 yılında imzalanan Türkiye-Suriye Protokolü uyarınca minimum 500m ³ /s debi.
<i>Ermenek barajı</i> 2002 (başlama yılı: 2013) Hidroelektrik: 302 MW Hacim: 4,582 milyar metreküp Havuz yüzey alanı: 58,74 km ²	ÇED raporu 3 Aralık 1999 tarihinde onaylandı	Baraj sahası ile basınç tüneli çıkışı arasındaki nehir akışı için minimum iç akış şartıyla ÇED raporu onaylandı. Özel Alanların Korunması Dairesi'yle işbirliği içinde sahil hattının korunması için DSI yönetim planı.
<i>İlisu barajı</i> İnşaat henüz başlamadı Hidroelektrik: 1.200 MW Hacim: 10,4 milyar metreküp Havuz yüzey alanı: 313 km ²	ÇED sürecinden muaf, ancak dış kaynaklı kredi kuruluşlarının talebi üzerine ÇED çalışması yapıldı	ÇED raporu 2002'de revize edildi, 2006'da tekrar güncellendi. Çevresel İzleme ve Yönetim Planı
<i>Yusufeli barajı</i> İnşaat henüz başlamadı Hidroelektrik: 540 MW Hacim: 2,13 milyar metreküp Havuz yüzey alanı: 33 km ²	ÇED gerekliliklerinden muaf, ancak dış kaynaklı kredi kuruluşlarının talebi üzerine ÇED çalışması yapıldı	Resmi olarak tanınmayan ve onaylanmayan iki seçenek (iki baraj mı (DSİ) - üç baraj mı (yerel kuruluş)). Bölgeye özgü keçi ve balık türlerinin korunması için tedbirler.
<i>Birecik Barajı</i> 1994-2001 Hidroelektrik: 672 MW Hacim: 1.22 milyar metreküp Havuz yüzey alanı: 56 km ²	ÇED sürecinden muaftır	Faaliyet başladıktan sonra DSİ-STK işbirliğiyle kelaynak kuşlarının korunması. 1987 yılında imzalanan Türkiye-Suriye Protokolü uyarınca minimum 500m ³ /s debi.
<i>Yusufeli barajı</i> İnşaat henüz başlamadı Hidroelektrik: 540 MW Hacim: 2,13 milyar metreküp Havuz yüzey alanı: 33 km ²	ÇED gerekliliklerinden muaf, ancak dış kaynaklı kredi kuruluşlarının talebi üzerine ÇED çalışması yapıldı	Resmi olarak tanınmayan ve onaylanmayan iki seçenek (iki baraj mı (DSİ) - üç baraj mı (yerel kuruluş)). Bölgeye özgü keçi ve balık türlerinin korunması için tedbirler.
* İki baraj seçeneği Artvin ve Yusufeli barajlarını kapsamaktadır.		
Kaynak: Yazarlar		

5 Korunan alanları ve doğal kaynakları etkileyen baraj projeleri

Ulusal kanunla veya uluslararası anlaşmalarla koruma altına alınmış alanlarda *yapılacak baraj projeleri* için izin almak genellikle zordur. Bu tip izinlerin verilmesi için, Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından kurulan ve üyeleri arasında çevre koruma yetkililerinin de bulunduğu ÇED komisyonu üyeleri ÇED Yönetmeliğinin Ek V'de bildirilen Milli Parklar Kanunu, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Sulak Alanların Kontrollü Yönetmeliği gibi birçok ulusal yasal düzenlemelere başvururlar (bkz. Kutu 1). Milli Park sınırlarının *dışında kalmasına rağmen bu alanları etkileyen* baraj projeleri için de yasal düzenleme hükümleri geçerlidir (Yücel 2009).

Aralık 1993 ile Mart 2010 tarihleri arasında yayımlanan 75 ÇED raporu içerisinde, Köprüçay Nehrindeki Beşkonak Barajı için²² barajın Köprülü Kanyon Milli Parkı içerisinde yapılması planlandığından Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından ÇED olumlu kararı verilmemiştir. ÇED raporunun onaylanmaması da projenin iptal edilmesine yol açmıştır.

Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi Milli Parkların içinde olmasına veya bu parkları etkilemesine rağmen bazı baraj projeleri ÇED sürecinden muaf tutulabilmektedir. Bu örneklerde, vatandaşlar, STK'lar, çevre örgütleri ve çeşitli odalar (mühendislik odaları gibi) daha önce yargı kararıyla iptal edilen Fırtına Vadisi baraj projelerinde olduğu gibi yargıya giderek söz konusu projelerin "kamu yararının" ve "toplum refahının" faydasına projeler olduğunu kanıtlayan ÇED raporlarının hazırlanmasını talep ettiler.

Görüşüğümüz kişiler, uluslararası öneme sahip ve hatta Ramsar Anlaşması'yla koruma altına alınan sulak alanlar dahil tüm sulak alanların korunmasına yönelik yasal düzenlemelerin yetersiz olduğu konusundaki endişelerini dile getirdiler.²³ Güneş ve Elvan (2010) Türkiye'nin sulak alan politikasını "belirsiz ve anlaşılması güç" olarak değerlendirerek DSİ'nin sulak alanları zirai amaçlarla ıslah etmesini de mutlaka değiştirilmesi gereken bir politika olarak görüyorlar.²⁴ Karadeniz et al. (2009, 1114) da benzer bir şekilde DSİ'nin kuruluş temelini çevrenin korunmasına daha uygun hale getirilmesi gerektiğini belirtiyor. ÇED süreçlerinde her zaman çıkar çatışması olsa da, temel kaygı görev tanımının ÇED çalışmasının kapsamını nehir yataklarını ve sahilleri de kapsayacak biçimde genişletip genişletmeyeceğidir.

Havuz yataklı barajlar, nehirlerin doğal akışını değiştirdiği için nehirlerin akış rejimi, mikroorganizmalar, bioçeşitlilik ve balık türleri üzerinde olumsuz etkiye sahiptir (McCartney 2009). Ekolojistler ve mühendisler nehrin ekolojik yapısını korumak amacıyla yeni teknikler geliştirmiştir (AB Su Yönetmeliği Çerçevesi kapsamında da bu

22 <http://www2.cedgm.gov.tr/dosya/cedsonuckarar/cedsonuc.htm>. Erişim: 22 Mart 2010.

23 1994 yılında kabul edilen Ramsar Anlaşması da dahil pek çok uluslararası anlaşmaya imza atılmasının ardından, Türkiye Ramsar Anlaşması'nda "Uluslararası Öneme Sahip Sulak Arazileri" olarak kabul edilen sulak alanların sayısını agresif bir şekilde 135'e yükseltmiştir ve bunların 12 tanesi Ramsar Alanları olarak belirlenmiştir (Karadeniz et al. 2009, 1108). 2002 yılında Çevre ve Orman Bakanlığı Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği'ni yayımladı (No. 25818, revize tarihi 17 Mayıs 2005), Ulusal Sulak Alanlar Komisyonu ve Bölgesel-Yerel Sulak Alanlar Komisyonu kurdu ve 2003 - 2008 Ulusal Sulak Alanlar Stratejisi hazırladı. Akdeniz'deki Biyolojik Çeşitlilik ve Özel Olarak Korunan on dört bölge için Barselona Anlaşması kapsamında yönetim planları geliştirilmektedir ve Göksu Deltası da özel olarak korunan bu bölgelerden biridir.

24 Güneş ve Elvan 2010, <http://www.fao.org/DOCREP/ARTICLE/WFC/XII/0165-B2.HTM>. Erişim: 8 Nisan 2010.

hedeflenmektedir). Bunlardan biri de Türkiye'de henüz zorunlu kılınmayan (DSI 6. Bölge Müdürlüğü 2009) ve sadece teknik açıdan uygulanabilir olup olmadığı incelenen (Çevre ve Orman Bakanlığı 2009) balık yolları ve geçiş noktaları düzenlenmesi çalışmalarıdır. Çalışmalar Göksu Nehri ve kolları üzerinde yapılmakta olan ve yapılması planlanan bir dizi barajı kapsayacak olup,²⁵ Ermenek Barajı bu altyapı çalışmalarının temelini oluşturmaktadır (bkz. Tablo 2). Görüştüğümüz kişilere göre, ÇED onay raporunda baraj sahası ile basınç tüneli çıkışı arasındaki 8 km'lik nehir akışındaki ekolojik dengenin korunabilmesi için toplam akarsu debisinin en az %10'luk kısmının boşaltılması gerekmektedir.²⁶ WWF Türkiye ise, flora ve fauna konusundaki özel çalışmaların yetersizliğine vurgu yapmakta ve söz konusu minimum boşaltım miktarının mevcut ekolojik yapıyı korumak için yetersiz olduğunu savunmaktadır. (WWF Türkiye 2009) 2010 ilkbaharında, minimum iç akış debisinin %20'ye çıkarılması gerekip gerekmediğiyle ilgili tartışmalar yapılmıştır. Şu an itibariyle projenin genel özellikleri kapsamında %10'luk boşaltım yapılacaktır (BM Grubu 2009).²⁷

Göksu ve Çoruh Nehirleriyle ilgili gelişim planlarında çok sayıda baraj öngörüldüğünden (havuzlu veya nehir tipi barajlar), sadece baraj/inşaat sahasının yakınındaki değil tüm nehir deltalarındaki ve nehir akışına bağımlı sulak alanlardaki akış etkileri de dahil olmak üzere yapılaşmanın yaratabileceği her türlü etki değerlendirilmelidir. Çoruh Nehri üzerinde, nehrin kollarındakiler hariç on bir tane baraj inşası planlanmaktadır. Bu noktada ise hidroelektrik enerji üretimi söz konusu olduğundan akışın (yıllık ortalama miktarının) korunması konu edilmeyecektir. Yine de, mansapta akış etkilerinin değerlendirilmesi için gerekli olan görev tanımlarının hidroelektrik santrallerin operatörleri tarafından alt akışların nehrin ekolojisine ve sulak alanlarına zarar verip vermeyeceğini değerlendirmesini gerektirdiği belirgin değildir.

6 Proje kararlarının verilmesinde ÇED'in rolü

2008 tarihli ÇED Yönetmeliği Madde 6(3), ÇED raporlarının projelendirme süreçlerindeki rolünü şu şekilde belirlemektedir: "Bu Yönetmeliğe konu olan ve "Çevresel Etki Değerlendirmesi Olumludur" ya da "Çevresel Etki Değerlendirmesi Gerekli Değildir" raporu bulunmayan hiçbir projeye teşvik, onay, izin ve inşaat/kullanım ruhsatı verilmez, bu projelerle ilgili yatırım başlatılamaz, bu projelere hiçbir ihale verilmez." Bu noktada ise Dünya Yaban Hayatı Koruma Derneği, Türkiye (WWF-Turkey) ve projeler için finansal kaynak temin eden Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası (TSKB) tarafından ciddi eleştiriler yöneltilmektedir. Bu kurumlar, ÇED sürecine bağlı olarak kamunun projelere itiraz hakkı bulunduğuna yönelik uyarılarda bulunmuştur (WWF Türkiye 2003; TSKB 2009). WWF Türkiye özellikle ÇED sürecinin planlama ve projelendirme aşamaları neredeyse tamamlandıktan hemen sonra başladığı ve bu nedenle yapılması gereken değişiklikler için kısıtlı zaman bulunacağı konusunda eleştiriler getirmektedir (WWF Türkiye 2009).

Son zamanlara kadar, özel yatırım modellerinde ÇED raporları sadece projeler için onaylanıp inşaat ruhsatları alındıktan sonra yayımlanmaktaydı (bkz. Kutu 3).

25 Bunların çoğu nehir akışı üzerinde kurulan barajlardır.

26 http://www.wirth-erkelenz.de/fileadmin/resources/pdf/Tunneling/Fullface_TBM/Ermenek_TUN12.pdf. Erişim: 31 Mart 2010.

27 Görüştüğümüz diğer kişiler ise bu tip bir zorunluluk konusunda daha temkinli yaklaşmıştır ve minimum iç akış miktarı gereksinimi konusunda tereddüde düşülmüştür.

Kutu 3: Özel yatırım modellerinde ÇED

Anahtar teslimi bir projede, genellikle konsorsiyum şeklinde yapılan farklı özel kurumlar barajın finansman temininden ve inşasından sorumluyken, DSİ sadece projelendirme ve işletim konusunda sorumludur. İnşaat bittikten sonra proje işleme hazır şekilde kamu sektörüne devredilir.

Yap-İşlet-Devret modeli, özel yatırımcıların bir hidroelektrik santralının tasarımı, finansmanı, inşası ve işletmesi için kamu sektöründen (DSİ, EİE²⁸) imtiyaz aldıkları bir şirket kurdukları proje finansman yöntemidir. Hükümet mülkiyet hakkına sahip olmaya devam eder ve düzenleyici görevini sürdürür. ÇED prosedürü ise anahtar teslim modelindeki gibi yürütülür.

Ruhsatlandırma Modelinde ise proje planlaması ve uygulaması farklıdır: DSİ'nin bir hidroelektrik santrali inşası için özel bir şirkete izin vermesinde fizibilite raporu esas alınır (bu rapor, potansiyel çevresel etkilerle ilgili bir bölüm de içerir²⁹). *Su Kullanım Hakkı Anlaşması*³⁰ DSİ ile proje geliştirici arasında imzalanır ve Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK)'nın vereceği elektrik üretim lisansı için bir temel oluşturur. Sadece bunun ardından şirket Çevre ve Orman Bakanlığı'na sunulmak üzere ÇED raporu hazırlamaya başlayabilir.

Prosedür 2010 yılında proje sahibi söz konusu lisansı ÇED Raporu Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından onaylanınca EPDK'dan alabileceği şekilde değiştirilmiştir (BM Grubu 2010) (bkz. Kutu 4). Bu yeni prosedür karar alma sürecinde ÇED raporlarının genel durumunu da değiştirmiş ve proje sahiplerinin projeyi başlatamaması veya geç başlatması riskini de azaltmıştır. Diğer taraftan, fizibilite çalışmasının onaylanması ve maliyet-çıktı ilişkisinin geliştirilmesi sırasında proje tasarımının ciddi şekilde değiştirilebildiği de rapor edilmiştir.³¹

Kutu 4: 2010'dan itibaren proje karar alma sürecinde ÇED

Su Kullanım Hakkı Anlaşması

DSİ ile proje için başvuru yapan arasında imzalanır
(Ön) fizibilite çalışması temel alınır

Ana ruhsatlar/onaylar

Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED)
Ormancılık ve ziraata uygunluk
Verilen istimlak kararı

EPDK'dan alınacak nihai proje lisansı

ÇED gibi ana lisansların alınmasından itibaren 49 yıl geçerlidir.
ÇED raporu olumsuz ise, Su Kullanım Hakkı Anlaşmaları geçersiz kalır.³²

28 Elektrik İşleri Etüd İdaresi.

29 DSİ/EİE Projelerinde İstenecek Fizibilite Raporunda Yer Alacak Ana Başlıklar, Bölüm - 7. Çevresel Etkiler (Genel).

30 1982 Anayasası'na göre, su kaynaklarının mülkiyet hakkı her şartta Devlet'e aittir ve hükümetler yalnızca suyun kullanım haklarını başkalarına temlik ve/veya devredebilir. Bu hak devirleri bazılarınca "nehirlerin satılması" olarak değerlendirilmektedir. Su kullanım haklarının devredilmesindeki asıl sorun ise, çevresel gerekliliklerin uygulanmasını izleme noktasında Devlet'in özel sektör faaliyetlerine müdahale edip etmediğidir.

31 Alara hidroelektrik projesi için bkz. Ferrari (2010, 81-86).

32 Yönetmelik, Hidroelektrik Santrallerinin Su Kullanım Hakkı Anlaşması, No. 25150, 26 Haziran 2003, Madde 12, http://www.dsi.gov.tr/ska/yonetmelik_tamami.htm. Erişim: 30 Mart 2010.

7 Halkın katılım hakkı

1993 yılından beri ÇED Yönetmeliği üzerinde yapılan revizyonlar, halkın ÇED sürecine dahil olma şansını kademeli olarak artırmıştır ve Türkiye'nin henüz Aarhus Anlaşması'nı imzalamamış olmasına rağmen Türkiye'nin AB Müktesebatına Uyum Süreci kapsamında halkın çevresel bilgi edinme hakkında önemli gelişmeler kaydedilmiştir (DPT 2001, 403 ff.). Yenilenmiş şekliyle 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 30.Maddesi, Aarhus Anlaşması'nın Nisan 2004'te yürürlüğe giren çevreyle ilgili bilgilere erişim hakkı ve Bilgi Edinme Hakkı ile ilgili 9.Maddesindeki kriterleri karşılamaktadır; “*çevre örgütlerine daha fazla konuşma hakkı tanınacağı tahmin edilmektedir (...)*” (İzci 2005, 96).

2008 tarihli ÇED Yönetmeliği şu anki haliyle nihai ÇED Raporlarının kapsamının belirlenmesi aşamasında halk katılımına, halka açık toplantılara (Madde 10) ve halk tarafından yazılı teklifler yapılabilmesine (Madde 12) imkan tanımaktadır. Yönetmelikte bahsi geçen "kamu" ifadesi, prensipte herkesin sürece katılımına imkan tanıdığı için, katılım hakkını sadece "ilgili taraflar" ile sınırlandıran AB ÇED Yönetmeliği gereksinimlerinden daha geniş kapsamlı bir katılım hakkı sunmaktadır. Türkiye'de, ÇED raporlarının teknik olmayan özetleri dahil olarak İl Müdürlükleri binalarında asılarak halkya açık hale getirilmesi gerekmektedir. Halk toplantıları sırasında vatandaşlar soru sorma hakkına, ÇED komisyonu üyeleri ve proje sahibi ise bu sorulara yanıt verme yükümlülüğüne sahiptir. Halkın bildirdiği tüm görüşler kaydedilmeli ve ÇED sürecinin sonraki aşamalarında dikkate alınmalıdır (Turgut 2003, 167). Halkın görüşleri, soruları ve önerileri gibi yazılı başvurular doğrudan Çevre ve Orman Bakanlığı'na ya da İl Müdürlükleri'ne gönderilebilir, ÇED komisyonları ile Çevre ve Orman Bakanlığı ise bu görüş ve önerileri dikkate almak ve verdiği karar hakkında halkı bilgilendirmek zorundadır.

Çevre ve Orman Bakanlığı ÇED Dairesi'ne göre, halk sıklıkla görüş bildirmekte ve sorular sormaktadır. Bununla birlikte, Çevre ve Orman Bakanlığı ÇED Dairesi “nihai ÇED sürecindeki halk katılımını bir kontrol prosedürü olarak addetmekte ve önemli konuların artık gündeme getirilmediğini” belirtmektedir (Çevre ve Orman Bakanlığı ÇED Dairesi, 2009).

Ermenek Barajı ÇED süreci halkın ÇED sürecine nasıl dahil olduğuna iyi bir örnektir. ÇED komisyonu toplantısı için Çevre ve Orman Bakanlığı'na davet edilen Ermenek kasabası belediye başkanı bu toplantıda dört konuyu gündeme getirmiştir: (i) baraj havuzuna akıtılacak atık suyun arıtılması; (ii) %30'u sular altında kalacak olan tarım arazilerinin durumu; (iii) yeri değiştirilmesi gereken 700 yıllık tarihi köprü; ve (iv) baraj havuzundaki suyun çiftçiler tarafından sulama amacıyla kullanılmasına izin verilmesi. Kasabadaki hoparlörler ve yerel bir gazete vasıtasıyla duyurulan yerel halk toplantısına şaşırtıcı bir şekilde 350 kişi katılmış ve belediye başkanının aksine bu kişilerden hiçbiri baraja karşı çıkmamış, aksine desteklemiştir. Sonuçta bir atık su arıtma tesisi inşa edilmiş (DSİ tarafından finanse edilen) ve tarım arazilerinin istiklali için Yönetmelik'te belirlenenin sekiz katı bir bedel tespit edilmiştir (özel şirket tarafından ödenmiştir) (Ermenek Belediyesi Başkanı 2009).

Adana'daki Çukurova Üniversitesi öğretim üyesi ÇED uzmanlarından Profesör Muzaffer Yücel'e göre halk, kendi arazisini doğrudan etkilemeyen, örneğin sadece florayı ve faunayı etkileyen projelerin katılım toplantılarına çok az kişinin katıldığını belirtmektedir. Bu nedenle, akademik ve danışmanlık hizmetlerinde görevli ÇED uzmanları ilgili yetkililerin

halkın katılımını aktif bir şekilde desteklemesini talep ediyor ve ÇED'in her aşamasında daha fazla şeffaflık çağrısında bulunuyorlar (Yücel 2009). Çevre ve Orman Bakanlığı'nın internet sayfasında yayımlanan bir araştırma, ÇED sürecinde halkın bilgilendirilmesinin zayıf kaldığını ve özellikle aşağıda belirtilen konularda halka yeterli bilginin vermediği belirtilmektedir:

- Nihai ÇED raporları
- ÇED komisyonu tavsiyeleri
- Bakanlığın onay dokümanı ve halkın görüşlerinin dikkate alınıp alınmadığı veya ne şekilde değerlendirildiği (ÇED Yönetmeliği Madde 14 (2) uyarınca)
- Proje sahipleri tarafından uygulanması gereken koşula bağlı gereksinimler (zararlı etkilerin azaltılması önlemleri), Çevre ve Orman Bakanlığı ÇED Dairesi tarafından üstlenilen izleme yükümlülüğü hakkında raporlar ve proje sahiplerinin raporları.

8 ÇED sürecinde Sivil Toplum Kuruluşu girişimleri

Türk toplumundaki çevre bilincinin zayıf ve ÇED sürecine halkın katılımı sadece söz konusu proje istimlak veya yeniden iskan konularını ilgilendirdiği zaman artmaktadır. Bununla birlikte, politik ve sosyal hayattaki demokratikleşmenin ve ekonomideki liberalleşmenin etkisiyle Türkiye'deki çevresel eylemler güçlenmektedir. 1980'li ve 1990'lı yıllardan başlayarak konuyla ilgili çevresel politikalar geliştirilmeye başlamış, ancak ekonomideki büyümenin neden olduğu çevresel (ve sosyal) etkiler kalkınma paradigmasını sorgulamaktan ziyade kalkınma ajansı (piyasa veya devlet) üzerinde durmuştur (Aydın 2005, 53–70; Adem 2005, 71–86).

Ülke çapında veya yerel olarak faaliyet gösteren çevre kuruluşları ve diğer pek çok sivil toplum kuruluşu faaliyet göstermektedir. Doğa Derneği ve *World Wildlife Fund* (WWF) Türkiye, ulusal baraj inşası konusunda son derece aktif olan iki çevre Sivil Toplum Kuruluşu (STK)'sıdır ve ÇED sürecini de bir platform olarak kullanmaktadır.

ÇED gereksinimlerinden muaf tutulan Ilısu ve Yusufeli barajları, STK'ların yerel gruplarla bir araya gelerek ve belediye başkanlarıyla ittifak yaparak protestolar düzenlediği iki güncel örnektir. Avukatlar, bölge sakinleri ve 70 organizasyondan oluşan *Hasankeyfi Kurtarma Girişimi* tarihi Hasankeyf şehrinin yerinden edilmesine karşı davalar açmıştır. Davalar kaybedilmiş olmasına rağmen, halkın konuyla ilgili bilgi sahibi olmasını sağlamıştır. Uluslararası STK *Export Credit Agency (ECA)*³³ İzleme ve bu ülkelerdeki STK'larla işbirliği yapan yerel halk, söz konusu ülkelerdeki kreditorlerin gerekli koşullar karşılanmadığı takdirde projeye kredi vermesini engellemeye çalışmıştır. Yusufeli ve Kılıçkaya belediye başkanları Yerel Kültür Derneği ile işbirliği yaparak, projenin sosyal ve çevresel etkilerini gösteren bir ÇED raporu hazırlanması suretiyle DSİ kaynaklı projenin durdurulması için ilgili Bakanlığa dava açmıştır (Yusufeli Belediyesi, 2009). Yerel Kültür Derneği ise bunun yerine üç adet barajın inşa edilmesini tavsiye etmiş ve bu sayede yeniden iskan edilmesi gereken insan sayısının azalacağını ve Yusufeli kasabasının sular altında kalmasının önleneyeceğini belirtmiştir. Mahkemenin Yusufeli Barajının ÇED onayı olmadan inşa edilmesinin kanuna aykırı olacağını ve 1993 ÇED Yönetmeliğindeki muafiyet hükmünün bu proje için uygulanamayacağını oy birliğiyle belirttiği kararı ilk aşamada davacıların zaferi anlamına gelmekteydi. İki barajlı seçeneğin

33 İhracat Kredisi Ajansı.

ÇED onayı olmaksızın sadece 1986'daki fizibilite çalışması temel alınarak gerçekleştirilmesi mahkemeye göre kamu refahı kriterlerini karşılamamaktaydı. Ancak dava temyize gidince, davacılar kaybetti.

Bu grupların amacı baraj inşalarının tamamen önlenmesinden ziyade, Dünya Bankası koruma politikaları ve uluslararası anlaşmalar gibi uluslararası prensiplerin ve standartların uygulanması suretiyle sürdürülebilir bir baraj gelişimi elde edilmesiydi.

9 Uluslararası ÇED süreçlerinin daha etkin izlenmesini ve koruyucu önlemlerin sıkı şekilde uygulanmasını talep ediyor

Türkiye'de baraj konusunda artık çok uluslu kalkınma bankalarından ziyade, barajların planlanması, uygulanması ve işletilmesi konularında uluslararası standartları izleyen ulusal ve yabancı özel şirketler ve finans kurumları öne çıkmaktadır.³⁴ Enerji piyasasının liberalleşmesi, Türkiye'nin hidroelektrik potansiyelini açığa çıkarmada devletin (DSİ ve EİE) geri plana çekilmesine neden olmuş bu görev uluslararası ortaklıklara giren yerli özel şirketler tarafından üstlenilmiştir (bkz. bu sayıdaki Başkan).

Söz konusu uluslararası kuruluşlar, ÇED raporlarının denetleme sürecinin etkin olmadığını belirtmişlerdir.³⁵ İhracat Kredisi Kuruluşları da, daha yüksek çevre standartlarının uygulanması, kapsamlı referans çalışmalarının yapılması ve zararlı etkilerin azaltılmasına yönelik önlemlerin daha katı uygulanması çağrısında bulunmuştur.

Bu bağlamda Ilısu Barajı bir gösterge niteliğindedir, zira hangi önlemlerin tavsiye edileceği konusunda yapılan zayıf bir referans çalışma nedeniyle, ÇED incelemesinde çevresel etkilerin ön değerlendirmesi başarıyla yapılamamıştır.

Dicle Nehri üzerindeki Ilısu Barajı hakkındaki çalışmalar 1954 yılında başlamıştır. Ön inceleme raporu 1971'de yayımlanmış, fizibilite çalışması ve nihai projelendirme 1982'de tamamlanmış ve aynı yıl proje Güney Doğu Anadolu Projesi (GAP) Ana Planına dahil edilmiştir. Baraj ancak 1997 yılında yatırım planı kapsamına alınmış, Ilısu Mühendislik Grubu ÇED çalışması yapmakla görevlendirilmiş ve çalışma 2001 yılında tamamlanmıştır. Türk Hükümeti, baraj ve hidroelektrik santrali inşasını iki kez ihracat kredisi kuruluşlarının garantörlüğündeki uluslararası konsorsiyumlara ihale etmiştir. STK'ların yakın takibine alınan ve yoğun baskılar yaşayan her iki konsorsiyum da Türk Hükümeti'nin çeşitli yükümlülüklerini yerine getirmediği gerekçesiyle projelerden çekildi. Bu yükümlülüklerden bazıları baraj havuzundaki su kalitesinin korunmasını sağlayacak üst akış yönündeki su arıtma tesislerinin inşası, alt akış yönündeki su debisinin her zaman korunması ve Hasankeyf bölgesinin arkeolojik mirasını olabildiğince koruyacak detaylı bir plan hazırlanmasıydı.

34 Örneğin, finans sektörünün sosyal ve çevresel konuları içeren projelere finans temin etmesinde geçerli olan OECD genel Yaklaşımları, Uluslararası Hidroelektrik Kuruluşu'nun sürdürülebilir hidroelektrik enerjisi protokolü ve Ekvator Prensipleri bu konuda incelenebilir.

35 ÇED'ler örneğin İhracat Kredisi Kuruluşları'nın talebi üzerine yapılırsa, zararlı etkileri azaltmaya yönelik önlemler hakkında tavsiyeler sunacak ve bir projenin çevresel onay sürecine dahil olmayacaktır. Zararlı etkileri azaltmaya yönelik önlemlerin proje geliştiricisini ve yetkili kurumu bağlayıcı olup olmadığı halen sorgulanmaktadır ve bu genellikle İhracat Kredisi Kuruluşları, Türk hükümeti yetkilileri ve proje geliştirici arasında yapılan anlaşmalara bağlıdır.

İlisu barajının ilk ÇED raporu 2002 tarihinde İngiliz İhracat Kredisi Kuruluşu'nun talebi üzerine revize edildi ve ikinci konsorsiyum (Avusturyalı, Alman ve İsviçreli şirketlerden oluşan) tarafından revize edilmiş bu incelemenin güncellenmesi talep edilince nihai ÇED raporu 2006 yılında İngilizce ve Türkçe dillerinde yayımlandı. Bağımsız Uzmanlar Kuruluşu'nun Aralık 2007 ve Mayıs-Kasım 2008 tarihlerinde yayımladığı raporlarda çevresel görev tanımı hükümlerinin Türk resmi kurumları tarafından tam olarak karşılanmadığı sonucuna varıldı. İhracat Kredisi Kuruluşları ile Türk Hükümeti arasındaki sorunlar çözülmedi ve Avusturya, Almanya ve İsviçre'nin ihracat kredisi kuruluşları 7 Temmuz 2009 tarihinde ihracat kredisi garantilerini geri çektiler.³⁶

10 İzleme ve denetleme süreci

2008 tarihli Türk ÇED Yönetmeliği'nde olumsuz etkilerin giderilmesine yönelik önlemler alınması gerektiğinden bahsedilmiş, ancak çevresel yönetim planları zorunlu kılınmamıştır (Coşkun 2005, 57). Ancak, olumlu ÇED raporlarına eklenen koşulların korunması amacıyla proje sahibinin yükümlülüklerine uyup uymadığının Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından düzenli olarak izlenmesi son derece önemlidir. Yönetmeliğin 18(3) no'lu maddesine göre, proje sahiplerinin “yatırımın başlatılması, inşaatın başlaması, tesisin işletilmesi ve işletildikten sonraki sürece dönük izleme raporlarını Bakanlığa veya Valiliğe sunması zorunludur.” Bununla birlikte şirketlere ilave süre verilebilir, ancak koşulların karşılanmaması halinde proje durdurulabilir (Madde 19 (1b)).

İzleme dahil tüm ÇED süreci Çevre ve Orman Bakanlığı Genel Müdürlüğü'nün ana sorumluluğu üstlendiği oldukça merkezileştirilmiş bir süreçtir (Madde 18(1)). Çevre ve Orman Bakanlığı 2009 yılında işe aldığı 200 yeni personelle kapasitesini artırmış olsa da, kapasite ve mali kaynaklar halen yetersiz kalmaktadır (Çevre ve Orman Bakanlığı ÇED Dairesi, 2009; OECD 2008, 100). Özellikle de baraj sahalarına yakın yerlerdeki Bakanlık il ofislerinde bu durum daha kötüdür. Örneğin Balıkesir İl Müdürlüğü ÇED Dairesinde, izlenmesi gereken 80 projeden (baraj projeleri değil) sorumlu sadece 3 kişi vardır (Çevre ve Orman Bölge Müdürlüğü Balıkesir, 2009); Şanlıurfa İl Müdürlüğü'ndeki durum ise daha kötüdür (Çevre ve Orman Bölge Müdürlüğü Şanlıurfa, 2009). Çevre Bakanlığı ile Orman Bakanlığı'nın 2003 yılında birleştirilmesi bu bağlamda olumlu bir katkı sunmuştur, çünkü ormancılık personeli tüm çevresel izleme işleriyle uğraşabilecek beceriye sahip değildir.

Çevresel uygunluk ve (yayımlanmışsa) izleme raporlarının koşulları halka açık olmadığından, vatandaşların bu konuları kontrol etme imkanı yoktur.

11 Bulgular ve öneriler

Türk Hükümetleri ulusal ÇED yönetmeliğini AB standartları düzeyine getirme konusunda çok çaba sarf etmiştir. İlgili Bakanlık ÇED gereksinimlerine tabi baraj projeleri için çok katı kriterler uygulamaya koymuş ve özellikle hidroelektrik enerjisi sektöründeki yatırımların proje ruhsatlandırma süreçlerinde ÇED'in konumu ve rolü güçlendirilmiştir (çevresel uygunluk, ruhsatın alınması için şarttır). Ayrıca, Bilgi Edinme Hakkı Yasası

36 <http://www.oekb.at/de/unternehmen/Presse/presstexte/Seiten/070709-ausstieg-ilisu.aspx>. Erişim: 08 Nisan 2010.

kapsamında bilgiye erişimin kolaylaştırılması STK'ların ÇED sürecine dahil olabilmesine olanak tanıyarak oluşturmuştur. Tüm STK'lar ve siyasi parti üyeleri barajlar konusundaki ulusal tartışmanın bir boyutu olmuş, medya da bu konuyu sıkça gündeme taşımıştır. Bağımsız yargı da pek çok anlaşmazlık konusunda üzerine düşen görevi yerine getirmektedir.

Tüm bunlara rağmen Türkiye'nin çevresel etkilerin baraj politikalarına dahil edilmesi yolunda atacak daha çok adımı vardır. Bu bağlamda geniş bir kalkınma ve gelişim fırsatı mevcuttur.

Yasal boşluklar

ÇED Yönetmeliğinin 3. Geçici maddesi ile 7 Şubat 1993 tarihinden önce yapımı için onay alan projeler ÇED süreci dışında tutularak, Türkiye'deki baraj projeleri için ÇED raporu hazırlama zorunluluğu kaldırılmıştır. Hatalı yorumlamaların önüne geçmek için, baraj projelerinin ÇED kapsamından çıkarılmasına olanak tanıyan, gereğinden fazla yoruma açık Geçici 3. Maddenin ve hükümlerinin yenilenmesi gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda, ilgili madde 14.04.2011 tarihinde değiştirilerek, EK I'deki projeler 17.07.2015, EK II'deki projeler 17.07.2013 tarihine kadar ÇED sürecinden muhaf tutulmuştur.

ÇED raporları yalnızca yabancı finans kuruluşlarının istekleri doğrultusunda yayımlanır ve ulusal yasalara dayanmazsa, yayımlanan ÇED'ler hukuki açıdan geçerli olmayabilir, zararlı etkilerin giderilmesine yönelik önlemlerin alınması hükmü bağlayıcı olmayabilir ve proje finansörü daha düşük standartlar uygulayabilir.

Çevre faktörlerinin daha etki korunması

Çevresel etkilerin değerlendirilmesi çalışmalarının, özellikle özel alanların (Doğal Parklar, Tabiat Anıtları, Doğal Koruma Alanları, Yaban Hayatı Koruma Alanları ve Yabani Hayvanların Yaşam Alanları gibi) korunmasına yönelik yasal düzenlemelerde bildirilen amaçlara zarar verebilecek etkileri hedef almakta ve bunları açıklamakta olduğu görülecektir.

Üst akış yönündeki müdahalelerin bir nehrin akış rejimine tek yönlü etki etmesi nedeniyle, sınır ötesine dahi uzanan alt akış yönündeki etkilerin başarıyla değerlendirilmesi için inceleme kapsamı geniş tutulmalıdır.

Bir nehir sistemi üzerindeki çok sayıda projeden kaynaklanan toplu etkiler nedeniyle proje ÇED'lerinde ciddi kısıtlamalar göze çarpar. Ana nehir üzerinde yaklaşık on bir barajın inşa edileceği (nehrin kollarındaki hariç), yeni elektrik hatlarının kurulacağı ve suyun altında kalacak yolların yerine yeni karayollarının yapılacağı Çoruh Nehri hidroelektrik santrali projesi bu anlamda iyi bir örnektir. Burada Stratejik Çevresel Değerlendirme ile ilgili AB Yönetmeliğine uygunluğun sağlanması ve bu yönetmeliğin uygulanması gerekmektedir.

Halkın katılımı ve bilgi edinme hakkı

İlgili yasal düzenleme halkın katılımına izin vermekte, ancak bilgi akışı zayıf kalmaktadır. Bunun ana nedenleri Bakanlık tarafından verilen nihai kararlar, onay dokümanına eklenen

özel koşullar, kamu kuruluşlarının hazırladığı izleme raporları ve proje sahiplerinin özel raporlarıdır. ÇED sürecinin genel anlamda iyileştirilmesi için, kapasite ve finansal kaynak konularında bölgesel yönetim araçlarının güçlendirilmesi de ayrıca gereklidir.

Çevresel etkilerin azaltılmasına yönelik önlemlerin uygulanmasındaki zayıflıklar

Yönetmelikte, sadece çevresel etkilerin azaltılmasına yönelik önlemleri almayı taahhüt ederek çevresel onayı elde eden proje sahiplerinin bu önlemleri uyguladığına dair raporlama yapması açıkça zorunlu kılınmaktadır ve ilgili yasal düzenleme de uzun dönemde buna uyulmaması halinde yaptırımında bulunulmasını mümkün kılmaktadır. Ancak, Çevre ve Orman Bakanlığı'ndaki personel sayısının artırılmış olmasına rağmen, izleme ve uygulama konusundaki güçlük devam etmektedir. Bakanlığın kapasitesi, görevlerin yerine getirilebilmesi için halen yetersizdir. Özellikle İl Müdürlükleri'nde bu durum daha sıkıntılıdır. Bu kuruluşların kapasitelerinin ve faaliyet alanlarının geliştirilmesi ve güçlendirilmesi, proje geliştiricileri tarafından uygulanması gereken çevresel etkileri azaltma önlemlerinin daha iyi izlenebilmesine katkıda bulunabilecektir.

Referanslar

- Adem, C.* (2005): Non-state actors and environmentalism, in: Adaman F, Arsel M (eds), *Environmentalism in Turkey between democracy and development?*, Aldershot: Ashgate Publ. Company, 71–86
- Avrupa Komisyonu* (2007): *Türkiye İlerleme Raporu* (2007): Brüksel, 6 Kasım, SEC(2007) 1436 – (2009): *Türkiye İlerleme Raporu* (2009): Brüksel, 14 Ekim, SEC (2009) 1334/3
- Aydin, Z.* (2005): The state civil society, and environmentalism, in: Adaman F. / Arsel M. (eds), *Environmentalism in Turkey between democracy and development?*, Aldershot: Ashgate Publ. Company, 53–86
- BM Grubu* (2010): 24 Şubat, 6 Mart 2009, 18 Mart 2010, Kişisel Görüşme, Ankara
- Caspary, G.* (2007): The impacts of development-induced displacement on human security: a study of dam finance, in: *Human Security Journal* 4 (Summer), 7081
- Çevre ve Orman Bölge Müdürlüğü Balıkesir* (2009): Kişisel Görüşme (25 Mart), Balıkesir
- Çevre ve Orman Bakanlığı ÇED Dairesi* (2009): Kişisel Görüşme (Mart), Ankara
- Çevre ve Orman Bakanlığı* (2009): online: <http://cevreorman.gov.tr> [erişim: 15 Mayıs 2009]
- Çevre ve Orman Bölge Müdürlüğü Şanlıurfa* (2009): Kişisel Görüşme (12 Mart), Şanlıurfa
- Coskun, A.* (2005): An evaluation of the environmental impact assessment system in Turkey, in: *International Journal Environment and Sustainable Development* 4 (1), 47–66
- DPT (Devlet Planlama Teskilati)* (2001): National programme for the adoption of the acquis, Ankara: SPO
- Doğa Derneği* (2009): Kişisel Görüşme (23 Şubat), Ankara
- DSİ (Devlet Su İşleri)* (2009): Water and DSI, 5th World Water Forum Istanbul, Bridging Divides for Water, Ankara
- DSİ Bölge Müdürlüğü 6* (2009): Kişisel Görüşme, Adana
- Encon* (2006): Yusufeli Barajı ve HEPP: Çevresel Etki Değerlendirmesi, Ankara
- Enerji Dünyası* (2008): Eylül, Enerji Dünyası; online: <http://www.enerji-dunyasi.com> [erişim: 13 Mart 2010]
- Ermenek Belediye Başkanı* (2009): Kişisel Görüşme (6 Mart), Ermenek
- Ferrari, H.* (2010): Alara-Wasserkraftwerkprojekt Türkei – Ingenieurleistungen im Spannungsfeld des Machbaren, in: Schüttrumpf, H. (ed.), *Mitteilungen* 158, 15. Deutsches Talsperrens Symposium, Talsperren im Wandel, 14–16 April 2010, 81–86
- Güneş, Y. / O. D. Elvan* (2010): The impact of statutory controversy on wetland degradation in Turkey, FAO; online: <http://www.fao.org/DOCREP/ARTICLE/WFC/XII/0165-B2.HTM> [erişim: 31 Mart 2010]
- IEA (International Energy Agency)* (2008): *Deploying renewables, principles for effective policies*, G8 Eylem Planı, Paris: OECD/IEA
- Innanen, S.* (2004): Environmental impact assessment in Turkey: capacity building for the European Union accession, in: *Impact Assessment and Project Appraisal* 22 (2), 141–151
- IAIA (International Association for Impact Assessment)* (2010): online: <http://www.iaia.org/> [erişim: 7 Haziran 2010]
- İstanbul Su Mahkemesi Davası* (2009): Çoruh Vadisindeki Yusufeli Barajı ve Hidroelektrik Santrali Projesi, Basılı metin, İstanbul Su Mahkemesi
- İzci, R.* (2005) The impact of the European Union on environmental policy, in: Adaman F. / M. Arsel (eds), *Environmentalism in Turkey between democracy and development?*, Aldershot: Ashgate Publ. Company, 87–100
- Karadeniz N. / A. Tiril / E. Baylan* (2009): Wetland management in Turkey: problems, achievements and perspectives, in: *African Journal of Agricultural Research* 4 (11), 1106–1119
- McCartney, M.* (2009): Living with dams: managing the environmental impacts, in: *Water policy* 11(1), 121–139

- Mine, O.* (2001): Challenge of Turkey in dam construction and hydroelectric energy potential development in the 21st century, Paper prepared for the World Energy Council, 18th Congress, Buenos Aires (October)
- OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development)* (2008): Environmental performance reviews: Turkey, Paris: OECD Publishing
- Scheumann, W. et al.* (2011): International standards for sustainable dam development: dynamics and conditions enhancing their implementation in Turkey, Bonn: DIE (Studies) (2011'de yayımlanacak)
- Türkiye İzleme Raporu* (2007): Bölüm 27 – Çevre, 22 Haziran 2007
- Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete* (2008): No. 26939, 7 Temmuz 2008, ÇED Yönetmeliği
- Türkiye Cumhuriyeti, Hidroelektrik Santrallerinin Su Kullanım Hakkı Anlaşması*, No. 25150, 26 Haziran 2003, Madde 12; online: http://www.dsi.gov.tr/ska/yonetmelik_tamami.htm [erişim: 30 Mart 2010]
- Tigrek, S.* (2010): Kişisel Görüşme (Ağustos), Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ)
- TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği)* (2010): online: <http://www.tobb.org.tr/abm/tamaraporlari/Chapter%2027%20-%20Environment.pdf> [erişim: 17 Şubat 2010]
- Turgut N.* (2003): EIA with reference to the EU Directive, in: *Environmental Policy and Law* 33 (3–4), 163–169
- TSKB (Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası)* (2009): Kişisel Görüşme (23 March), İstanbul
- WCD* (2001): Response to the final report of World Commission on dams, ICOLD members – Turkey: Devlet Su İşleri Başkanlığı (DSİ), Barajlarla ilgili Dünya Komisyonu, online: http://www.dams.org/report/reaction/icold_turkey.htm [erişim: 15 Mayıs 2009]
- WWF Türkiye (Dünya Yaban Hayatı Koruma Derneği)* (2003): Ermenek Barajı ve Hidroelektrik Projesi: Ekolojik konuların değerlendirilmesi, Ar-Ge Raporu, İstanbul
- WWF (World Wildlife Fund) Turkey* (2009): Kişisel Görüşme (22 Şubat), Ankara
- Yusufeli Belediye Başkanı* (2009): Kişisel Görüşme (19 Mart), Yusufeli
- Yücel, M.* (2009): Kişisel Görüşme (Mart), Adana: Çukurova Üniversitesi

Publications of the German Development Institute

Nomos Verlagsgesellschaft

- Messner, Dirk / Imme Scholz* (eds.): *Zukunftsfragen der Entwicklungspolitik*, 410 p., Nomos, Baden-Baden 2004, ISBN 3-8329-1005-0
- Neubert, Susanne / Waltina Scheumann / Annette van Edig, / Walter Huppert* (eds.): *Integriertes Wasserressourcen-Management (IWRM): Ein Konzept in die Praxis überführen*, 314 p., Nomos, Baden-Baden 2004, ISBN 3-8329-1111-1
- Brandt, Hartmut / Uwe Otzen*: *Armutorientierte landwirtschaftliche und ländliche Entwicklung*, 342 p., Nomos, Baden-Baden 2004, ISBN 3-8329-0555-3
- Liebig, Klaus*: *Internationale Regulierung geistiger Eigentumsrechte und Wissenserwerb in Entwicklungsländern: Eine ökonomische Analyse*, 233 p., Nomos, Baden-Baden 2007, ISBN 978-3-8329-2379-2 (Entwicklungstheorie und Entwicklungspolitik 1)
- Schlumberger, Oliver*: *Autoritarismus in der arabischen Welt: Ursachen, Trends und internationale Demokratieförderung*, 225 p., Nomos, Baden-Baden 2008, ISBN 978-3-8329-3114-8 (Entwicklungstheorie und Entwicklungspolitik 2)
- Qualmann, Regine*: *South Africa's Reintegration into World and Regional Markets: Trade Liberalization and Emerging Patterns of Specialization in the Post-Apartheid Era*, 206 p., Nomos, Baden-Baden 2008, ISBN 978-3-8329-2995-4 (Entwicklungstheorie und Entwicklungspolitik 3)
- Loewe, Markus*: *Soziale Sicherung, informeller Sektor und das Potenzial von Kleinstversicherungen*, 221 p., Nomos, Baden-Baden 2009, ISBN 978-3-8329-4017-1 (Entwicklungstheorie und Entwicklungspolitik 4)
- Loewe, Markus*: *Soziale Sicherung in den arabischen Ländern: Determinanten, Defizite und Strategien für den informellen Sektor*, 286 p., Nomos, Baden-Baden 2010, ISBN 978-3-8329-5586-1 (Entwicklungstheorie und Entwicklungspolitik 7)
- Faust, Jörg / Susanne Neubert* (Hrsg.): *Wirksamere Entwicklungspolitik: Befunde, Reformen, Instrumente*, 432 p., Nomos, Baden-Baden 2010, ISBN 978-3-8329-5587-8 (Entwicklungstheorie und Entwicklungspolitik 8)

[Books may be ordered only through publishing house or bookshops.]

Book Series with Routledge

- Brandt, Hartmut / Uwe Otzen*: *Poverty Orientated Agricultural and Rural Development*, 342 p., Routledge, London 2007, ISBN 978-0-415-36853-7 (Studies in Development and Society 12)
- Krause, Matthias*: *The Political Economy of Water and Sanitation*, 282 p., Routledge, London 2009, ISBN 978-0-415-99489-7 (Studies in Development and Society 20)

[Books may be ordered only through publishing house or bookshops.]

Springer-Verlag

- Scheumann, Waltina / Susanne Neubert / Martin Kipping* (eds.): *Water Politics and Development Cooperation: Local Power Plays and Global Governance*, 416 p., Berlin 2008, ISBN 978-3-540-76706-0

Studies

- 61 *Weikert, Jochen*: Re-defining 'Good Business' in the Face of Asian Drivers of Global Change: China and the Global Corporate Social Responsibility Discussion, 378 p., Bonn 2011, ISBN 978-3-88985-497-1
- 60 *Hampel-Milagrosa, Aimée*: The Role of Regulation, Tradition and Gender in Doing Business: Case study and survey report on a two-year project in Ghana, 77 p., Bonn 2011, ISBN 978-3-88985-496-4
- 59 *Weinlich, Silke*: Reforming Development Cooperation at the United Nations: An analysis of policy position and actions of major states on reform options, 134 p., Bonn 2011, ISBN 978-3-88985-495-7
- 58 *Chahoud, Tatjana et al.*: Corporate Social Responsibility (CSR) and Black Economic Empowerment (BEE) in South Africa: A case study of German Transnational Corporations, 100 p., Bonn 2011, ISBN 978-3-88985-494-0
- 57 *Neubert, Susanne et al.*: Agricultural Development in a Changing Climate in Zambia: Increasing resilience to climate change and economic shocks in crop production, 244 p., Bonn 2011, ISBN 978-3-88985-493-3
- 56 *Grimm, Sven et al.*: Coordinating China and DAC Development Partners: Challenges to the aid architecture in Rwanda, 200 p., Bonn 2010, ISBN 978-3-88985-492-6
- 55 *Weinlich, Silke*: Die Reform der Entwicklungszusammenarbeit der Vereinten Nationen: Eine Analyse des Verhaltens und der Positionierung wichtiger Staaten gegenüber Reformoptionen, 121 p., Bonn 2010, ISBN 978-3-88985-491-9
- 54 *Ifejika Speranza, Chinwe*: Resilient Adaptation to Climate Change in African Agriculture, 311 p., Bonn 2010, ISBN 978-3-88985-489-6

[Price: 10,00 Euro; books may be ordered directly from the DIE or through bookshops.]

Discussion Paper

- 10/2011 *Krause, Matthias / Friedrich Kaufmann*: Industrial Policy in Mozambique, 68 p., Bonn 2011, ISBN 978-3-88985-1
- 9/2011 *Gehrke, Esther*: Can Micro-Insurance Cover Natural Risks?, 29 p., Bonn 2011, ISBN 978-3-88985-539-8
- 8/2011 *Grimm, Sonja / Gerald Schneider*: Predicting Social Tipping Points: Current research and the way forward, 37 p., Bonn 2011, ISBN 978-3-88985-537-4
- 7/2011 *Garcia, Melody*: Micro-Methods in Evaluating Governance Interventions, 59 p., Bonn 2011, ISBN 978-3-88985-536-7
- 6/2011 *Theesfeld, Insa et al.*: Adapting Agricultural Water Governance to Climate Change: Experience from Germany, Spain and California, 45 p., Bonn 2011, ISBN 978-3-88985-535-0
- 5/2011 *Ifejika Speranza, Chinwe*: Promoting Gender Equality in responses to Climate Change: The case of Kenya, 52 p., Bonn 2011, ISBN 978-3-88985-534-3
- 4/2011 *Altenburg, Tilman*: Industrial Policy in Developing Countries: Overview and lessons from seven country cases, 97 p., Bonn 2011, ISBN 978-3-88985-533-6
- 3/2011 *Hensengerth, Oliver*: Interaction of Chinese Institutions with Host Governments in Dam Construction: The Bui dam in Ghana, 47 p., Bonn 2011, ISBN 978-3-88985-532-9

[Price: 6,00 Euro; books may be ordered directly from the DIE or through bookshops.]

A complete list of publications available from DIE can be found at:

<http://www.die-gdi.de>